

Balhar, Jan

K archaismům v nářeční syntaxi

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference*, 17.-21.IV.1961. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 380-382

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119451>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K ARCHAISMŮM V NÁŘEČNÍ SYNTAXI*

JAN BALHAR (Brno)

Při výkladech staršího jazykového stavu často nevystačíme jen s poznatky získanými ze studia spisovných jazyků. Nejednou je nezbytné opřít se o poznání nářeční situace, neboť nářečí zpravidla uchovávají starší vývojové stadium a nežádka si podržují prvky, které ze spisovného jazyka vymizely. Akad. B. Havránek i na naší konferenci upozorňoval na výrazný rys vývoje větné skladby, záležející v tom, že v syntaxi nejde běžně o nahrazení jednoho typu typem druhým, nýbrž že oba typy žijí vedle sebe dál. Je pak jedním z prvořadých úkolů nářeční skladby odlišit syntaktické archaismy od prvků nových. V tom smyslu mluvil ve svém referátu J. Chloupek.

Se stanovením syntaktických archaismů¹ jsou značné potíže, ba určitě starý prvek jen na základě srovnání nářeční skladby jistého dialektu a skladby starého jazyka bez přihlídnutí k obecně mluvenému jazyku je leckdy přímo nemožné. Tak je např. poměrně snadné prohlásit za okrajový archaismus neprovedení přehlásek v jižních Čechách a na Moravě. Stačí k tomu takřka jen srovnat stav nářeční se stavem v starším jazyce a přihlídnout přitom k centru jazykových změn a k zeměpisné poloze dialektu. Naproti tomu u nářečních syntaktických jevů je situace složitější. Zvláštnosti větné skladby vyplývají totiž často z mluvenosti nářečních projevů.

Při syntaktickém rozboru lašských nářečí jsem shledal, že existuje řada jevů, kterými se tato nářečí liší od spisovného jazyka. Ne všechny odlišnosti lze však hned považovat za archaismy větné skladby zkoumaného dialektu, třebaže jde o jevy obdobné s jevy v staré češtině a třebaže laština je okrajové nářečí české, kde bychom se tedy archaismů mohli nadít.

K syntaktickým archaismům lašským nářečí je možno počítat např. užívání opakovaných spojek *lebo — lebo* (vedle spojek *buž — lebo*) v souvětí vylučovacím: *lebo budu velkým bohačem, lebo budu žebrokem Řepiště*; srov. stč. *nebo té dievky do budu, neb svého života z budu* DalC.² Archaismem jsou jistě lašské přací věty typu *by bylo chleba dos' c'* Staříč; srov. stč. *by ty se pokořil a pustil ot svého bluda* Kat.³ Podobně lze chápat

* Pro časovou tíseň nebyl příspěvek přednesen. (Pozn. red.)

¹ Archaismem rozumím v mém příspěvku jev hodnocený jako starobylý z hlediska vývoje národního jazyka. Z hlediska nářečního systému samozřejmě nelze o archaismech v tomto smyslu mluvit. Srov. přísp. A. Lamprechta v tomto sborníku.

² J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 92.

³ Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III — Skladba*, Praha 1956, 62.

jako archaismus věty s obecným osobním podmětem mužským typu *tedy vam našel hřypka hned* Březová, které byly běžné i ve starší češtině.

Jsou však jevy, které není nutno vykládat jako archaismy. Ukáží to na několika zvláštnostech lašských nářečí.

Naše nářečí se liší od spisovného jazyka postavením infinitivu ve větě.⁴ Infinitiv tu stává velice často nikoli hned za určitým tvarem slovesa, nýbrž až za členem, který toto sloveso rozvíjí. Běžně se pak ocitá infinitiv až na konci věty. Srov. např. spisovnou větu *zamýšlel jsem koupit ten domek s nářečnickými doklady myslel sem tu chatupu po Demlovi kupic' Jančí, potom bylo lacno nakupič Hradec, zостаňe na polu lejžec' Hlavnice, mohoľ na leže stac' Krásná, daľ sem vus spravič Děhylov, ja vam budu peňize nos'ic' Nošovice...*

Mohli bychom se spokojit s vysvětlením, že místo infinitivu ve větě svědčí o jeho původní příslovečné funkci a o jeho původní větné platnosti, že se tedy v našich nářečích dochoval archaický prvek.

Podle mého soudu je však pravděpodobnější, že toto postavení infinitivu je dáno kontextovým členěním větným.

Je známo, že v nářečích a v jazyce mluveném vůbec může stát jádro výpovědi i v projevech citově neutrálních též na začátku nebo uprostřed věty. Jádro výpovědi není tedy vázáno na pevné místo, jak je tomu ve spisovném jazyce. V mluvených projevech může být závažná část sdělení signalizována ještě prostředky, které nemá k dispozici pisatel, totiž intonací a důrazem. Kromě toho se v nepřipravených, improvizovaných projevech pozoruje snaha vyslovit nejzávažnější části věty co nejdříve, tedy hodně blízko k začátku věty. Proto nikterak ojediněle hned za určitým tvarem slovesa stává jádro výpovědi, jímž bývá právě člen rozvíjející toto sloveso. Infinitiv pak, jako přece jen méně závažné části výpovědi, zbývá místo až na konci věty.

Nemusí tu tedy jít o relikty starobylého stavu, nýbrž o jev, který je dán mluveností nářečnických projevů.

Složitější je situace u jiného jevu, u vět typu *bylo ešče žeň* (Těškovice) a *vazalo se ty metly celu z'imu* Skřipov. Jde o věty s neshodnou neutrální sponou, jednotnou pro všechny rody a obě čísla, a o neutrální neshodné reflexivní sloveso. Lze sice v těchto větách opět vidět pozůstatek starší jazykové situace, kdy se ještě nevyžadovala taková formální vázanost podmětu s přísudkem, projev archaizujících tendencí větotvorných, aditivní přiřazování.⁵ Skutečně mnohé příklady tohoto typu vyložíme spolehlivě jen jako výsledek dodatečného přiřazování větných členů. Např. věta *tu bylo bažanty, kurotřy* (Litultovice) ukazuje na vypočítávání, mluví v proudu řeči vzpomíná, jaká zvěř se u nich nacházela. Avšak dodatečné přiřazování samo není něco, co by charakterizovalo jen starší vývojové stadium českého jazyka. Je to rys ne-

⁴ Stejný stav je na východní Moravě. Srov. J. Chloupek, *Pořádek slov v nářečích, zvláště východomoravském*, SaS 19, 1958, 260.

⁵ J. Chloupek, *Stavba věty a souvětí v archaických nářečích východomoravských*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 72.

připravených mluvených projevů vůbec, nejen rys toliko staršího způsobu myšlení.⁶

Neshodná neutrální spona bývá v našem nářečí převážně v adverbializovaných typech, kde substantivum vyjadřuje různé okolnosti časové, hodnocení skutečnosti, určení kvantity, tedy okolnosti běžně postihované příslovci a příslovečnými výrazy. Je tu souvislost s adverbializovanými případy typu *bylo zima*, např. *bylo večer* Kozmice, *bylo požymek* Skrochovice, *tam nebylo pokuj* Třebovice, *tu bylo gvalt kobzoli* Větkovice... Při výkladu neutrálního tvaru nelze nepočítat s jistým vlivem navazovacích zájmen, třebaže je nepokládáme za zájmenný podmět, např. *otpoledňa to bylo zvječym žylem škola* Skrochovice, *to bylo hevajky z'ez'inka* Hlavnice...

Podle vět s reflexivním neutrálním slovesným tvarem, vyjadřujících všeobecný podmět, vznikly jistě věty typu *vazalo se ty metly*. Mluvčímu šlo hlavně o to, aby vyjádřil pravidelné opakování děje a obecnost děje.

Mezi nářečímí jsou možná rozdíly ve frekvenci vět, u nichž není shoda mezi podmětem a přísudkem. Zdá se, že se ve východomoravských dialektech vyskytují tyto věty hojněji a že některé typy jsou v nich navíc.⁷ Avšak příčina jejich vzniku může být všude stejná. Nářečí je výlučně mluvený jazyk. Mluvčí nemá zpravidla možnost promyslet formulaci myšlenek tak, jako pisatel, je vázán časem. Možnosti tlaku analogie jsou tu nesrovnatelně větší. A tak možná i některé případy s neshodnou neutrální sponou, ve kterých přímo pojetí adverbializace nelze vidět, mohly vzniknout právě analogicky podle případů shora uvedených.

Vyjmenovali jsme si několik jevů, které svědčí pro archaičnost lašských nářečí, avšak poslední dva případy — koncové postavení infinitivu a věty s neutrální neshodnou sponou — ukazují, že ne všechny nářeční jevy, shodné se starším jazykem a odlišné od spisovného jazyka dnešního, svědčí o tom, že máme před sebou odlehlou oblast, kam nepronikly změny z inovačního ohniska. Jsou jevy, které vyplývají z mluveného charakteru nářečí. Jejich shoda se starším jazykem může snad potvrzovat, že spisovný jazyk, jako útvar vzniklý z kulturního dialektu, tedy jazyka mluveného, nebyl ve svých počátcích příliš vzdálen svého základu, že obsahoval více rysů hovorového jazyka. Lze se domýšlet, že jevy plynoucí ze samé podstaty mluvených projevů ukazují na značnou stabilitu.

Bylo by užitečné mít po ruce větnou skladbu obecně mluvených projevů. Mohli bychom oddělit to specificky nářeční a ukázat na společné prvky s jazykem jiným než psaným. Pak bychom také spolehlivěji mohli rozhodnout o nářečních archaismech a nářeční syntax by ještě víc přispěla k výkladům vývoje jazyka. Konečně by se do detailů odhalilo, v čem spočívá vývoj vlastního nářečí.

V tomto příspěvku jsem chtěl upozornit na některé obtíže s určováním archaismů v nářečí. Nestačí jen srovnat stav nářeční se stavem ve staré češtině, nýbrž je nutno vidět i stav v mluvených projevech vůbec.

⁶ K. Hausenblas v referátu uveřejněném v tomto sborníku.

⁷ Pojednávají o nich J. Chloupek v stati citované sub 5 a nově podrobněji V. Michálková v čl. *Východomoravské věty typu bylo vdoľky* v Sborníku prací fil. fak. Brno, A9, 1961, s. 105—111.